

УДК 008:34:378.011.3-057.87:005(045)

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2025.02.331>

Маріанна ШВАРДАК

*доктор педагогічних наук, професор,
Мукачівський державний університет
м. Мукачево, Україна*

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9560-9008>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджено актуальну проблему, пов'язану з розбудовою правової держави в Україні та необхідністю формування високого рівня правової культури в суспільстві. Зазначено, що освітня сфера відіграє ключову роль у цьому процесі, а менеджери освіти, як її керівники, є відповідальними не лише за ефективне управління, а й за формування правосвідомості в усіх учасників освітнього процесу. Метою роботи є розкриття теоретичних засад формування правової культури майбутніх менеджерів освіти.

На основі аналізу наукових джерел, правову культуру майбутнього менеджера освіти визначено як складну, багатокомпонентну систему, що є інтегративною якістю особистості. Вона охоплює сукупність правових знань, переконань, цінностей та вмінь, що дозволяють орієнтуватися у правовому полі та ефективно вирішувати професійні завдання. У статті виділено три ключові компоненти цього феномену: когнітивний, що включає знання основних галузей права; емоційно-ціннісний, який відображає ставлення до права як до соціальної цінності; та поведінковий, що проявляється у правомірній діяльності та готовності захищати права.

Обґрунтовано, що найбільш ефективною стратегією формування правової культури є інтегративний підхід, який об'єднує елементи системного, компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходів. Системний підхід забезпечує цілісний вплив на всі компоненти правової культури, компетентнісний – орієнтує на практичний результат (формування правової компетентності), а особистісно-орієнтований – враховує внутрішні мотиви та інтереси здобувача вищої освіти.

Досліджено комплекс педагогічних умов, від яких залежить ефективність цього процесу. Серед них виділено: інтеграцію правових знань у професійну підготовку, що передбачає вивчення правових аспектів управління в

контексті фахових дисциплін; створення правового освітнього середовища, яке ґрунтується на принципах демократії та академічної доброчесності; застосування активних та інтерактивних методів навчання (кейс-стаді, рольові ігри, тренінги); а також організацію цілеспрямованої правової практики, що включає стажування та участь у правоосвітніх проєктах.

Таким чином, у статті комплексно розкрито теоретичні засади формування правової культури майбутніх менеджерів освіти, що створює міцну основу для подальших досліджень. Визначено, що отримані результати можуть бути використані для розроблення та експериментальної перевірки конкретних методик і технологій, що ґрунтуються на інтегративному підході.

Ключові слова: правова культура, освітній менеджер, науковий підхід, педагогічна умова, інтеграція, професійна підготовка.

Marianna SHVARDAK

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Mukachevo State University

Mukachevo, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9560-9008>

THEORETICAL PRINCIPLES OF FORMING THE LEGAL CULTURE OF FUTURE EDUCATIONAL MANAGERS

Abstract. The article examines the current problem related to the development of the rule of law in Ukraine and ensuring the formation of a high level of legal culture in society. It is noted that the educational sphere is changing its key role in this process, and education managers, as its leaders, are suitable not only for effective management, but also for the formation of legal awareness in all participants in the educational process. The method of work is the disclosure of the theoretical principles of the formation of the legal culture of future education managers.

Based on the analysis of scientific sources, the legal culture of a future education manager is defined as a complex, multi-component system, which is an integrative quality of the personality. It encompasses a set of legal knowledge, beliefs, values and skills that allow one to navigate in the legal field and effectively solve professional tasks. The article highlights three key components of this phenomenon: cognitive, which includes knowledge of the main branches of law; emotional-value, which reflects the attitude to law as a social value; one that manifests itself in lawful activity and readiness to protect rights.

It is substantiated that the most effective strategy for the formation of legal culture is an integrative approach that combines elements of systemic, competency-based and personality-oriented approaches. The systemic approach provides a targeted

impact on all components of legal culture, competency-based - focuses on a practical result (formation of legal competence), and personality-oriented - takes into account the internal motives and interests of the higher education applicant.

A set of pedagogical conditions on which the effectiveness of this process depends is studied. Among them, the following are highlighted: integration of legal knowledge into professional training, which involves the study of legal aspects of management in the context of professional disciplines; creation of a legal educational environment based on the principles of democracy and academic integrity; application of active and interactive teaching methods (case studies, role-playing games, trainings); as well as the organization of targeted legal practice, which includes staging and participation in legal education projects.

Thus, the article comprehensively reveals the theoretical principles of the formation of the legal culture of future education managers, which creates a solid foundation for further research. It is determined that the results obtained can be used for the development and experimental testing of specific methods and technologies based on an integrative approach.

Keywords: legal culture, educational manager, scientific approach, pedagogical condition, integration, professional training.

Постановка проблеми. У контексті сучасних демократичних трансформацій та євроінтеграційних процесів в Україні особливої актуальності набуває питання становлення правової держави та формування високого рівня правової свідомості й культури суспільства. Оскільки освітня сфера є ключовим фундаментом для розвитку громадянського суспільства, саме вона відіграє вирішальну роль у вихованні свідомих громадян, здатних діяти в правовому полі.

У цьому процесі визначальна роль належить менеджерам освіти, які не лише здійснюють управління, а й формують правове середовище в закладах. Їхня власна готовність до правомірної діяльності та здатність впливати на правосвідомість усіх учасників освітнього процесу стають критично важливими. Однак, незважаючи на глибокий інтерес науковців до цієї проблематики, феномен формування правової культури майбутніх менеджерів освіти є багатоаспектним і потребує системного теоретичного осмислення з метою розробки ефективних механізмів його формування. Саме тому постає необхідність дослідження теоретичних засад формування цієї важливої професійної якості.

Мета статті – розкрити теоретичні засади формування правової культури майбутніх менеджерів освіти.

Аналіз останніх досліджень із зазначеної проблематики свідчить про глибокий інтерес науковців до питання формування правової культури в українському суспільстві та освітній системі, що охоплює як загальнотеоретичні, так і вузькоспеціалізовані аспекти. Науковці наголошують, що формування правової культури молоді є важливою суспільно-правовою проблемою, яка потребує теоретичного та практичного вивчення [Варава, Темченко,

Григоренко, 2022], а також глибокого осмислення самого поняття правової культури для її подальшої диференціації у різних сферах [Годун, 2015]. Особлива увага приділена ролі правової освіти як ключової детермінанти у цьому процесі [Кузнецова, Гусєв, 2023], а також аналізу проблем формування правової культури в суспільстві в цілому, виявляючи ключові перешкоди та виклики [Макарова, Крилова, 2015]. Окремі роботи присвячені специфіці формування правової культури у представників різних професій, зокрема у майбутніх менеджерів з адміністративної діяльності [Ковальова, 2021], а також у майбутніх економістів, що є цінним досвідом для аналізу підготовки інших управлінських фахівців [Підлісний, 2021]. Дослідники також виокремлюють педагогічні аспекти та методичні прийоми формування правової культури, аналізуючи етапи цього процесу у здобувачів вищої освіти [Подобедова, 2023] та у старшокласників [Твердохліб, 2003], що є важливим для формування базових знань на ранніх етапах. Таким чином, існуючі дослідження формують міцну теоретичну основу для подальшого вивчення та вдосконалення процесу формування правової культури майбутніх менеджерів освіти.

Виклад основного матеріалу. Правову культуру майбутнього менеджера освіти на основі аналізу наукових джерел [Варава, Темченко, Григоренко, 2022; Ганзенко, 2003; Годун, 2015; Ковальова, 2021; Кузнецова, Гусєв, 2023; Макарова, Крилова, 2015; Підлісний, 2021; Подобедова, 2023; Твердохліб, 2003] розглядаємо як складну, багатокомпонентну систему, яка включає сукупність правових знань, переконань, цінностей та вмінь, що дозволять йому орієнтуватися у правовому полі, ефективно вирішувати професійні завдання та сприяти формуванню правової поведінки у підлеглих та здобувачів освіти. За своєю суттю, це не просто сума правових норм, а інтегративна якість особистості, що відображає рівень її правосвідомості та готовність до правомірної діяльності.

Аналіз наукових джерел дозволяє виділити ключові компоненти правової культури: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. Когнітивний компонент охоплює систему правових знань, що включають знання основних галузей права (конституційного, адміністративного, трудового, освітнього), нормативно-правових актів, що регулюють діяльність освітніх закладів. Емоційно-ціннісний компонент відображає ставлення до права як до соціальної цінності. Це включає повагу до закону, усвідомлення його ролі у суспільному житті, формування внутрішнього переконання у необхідності дотримання правових норм. Поведінковий компонент є зовнішнім проявом правової культури, що виявляється у правомірній поведінці, активній участі у правотворчості, а також у готовності захищати свої права та права інших.

Формування правової культури майбутніх менеджерів освіти є складним педагогічним процесом, що потребує глибокого теоретичного осмислення. Вивчення цього феномену з позицій різних наукових підходів дозволяє створити цілісну картину, яка враховує багатогранність самої правової культури як інтегративної якості особистості [Ковальова, 2021].

Системний підхід розглядає правову культуру не як суму окремих знань чи навичок, а як складну, взаємопов'язану систему, що складається з кількох компонентів: когнітивного (правові знання), емоційно-ціннісного (правосвідомість, переконання) та поведінкового (правомірна діяльність). Згідно з цим підходом, формування правової культури є цілісним процесом, що відбувається шляхом одночасного впливу на всі її елементи. Це означає, що недостатньо лише надавати студентам правові знання; необхідно також формувати їхнє ставлення до права як до соціальної цінності, а також закріплювати ці знання та переконання через практичну діяльність. Цей підхід вимагає системної організації освітнього процесу, де всі дисципліни та виховні заходи працюють на єдину мету [Швардак, 2020b].

Компетентнісний підхід акцентує увагу на кінцевому результаті – формуванні правової компетентності майбутнього менеджера освіти. Ця компетентність є інтегративною здатністю, яка включає не лише знання правових норм, а й уміння застосовувати їх у реальних ситуаціях, а також особистісні якості, що забезпечують успішність правової діяльності. Правова компетентність менеджера освіти охоплює здатність до правового аналізу ситуацій, прийняття законних управлінських рішень, вирішення конфліктів на основі права, а також здатність до правового виховання підлеглих. Таким чином, процес навчання орієнтований не на запам'ятовування, а на формування практичних навичок і готовності до професійної діяльності [Швардак, 2020b].

Особистісно-орієнтований підхід ставить у центр освітнього процесу особистість майбутнього менеджера. Він ґрунтується на тому, що правова культура є внутрішньою якістю, яка формується через усвідомлення студентом своїх потреб, мотивів та інтересів. Згідно з цим підходом, формування правової культури відбувається не через зовнішній примус, а через внутрішнє переконання та зацікавленість. Це вимагає від викладача враховувати індивідуальні особливості кожного здобувача, створювати умови для самостійного вибору, рефлексії та саморозвитку. Основне завдання – перетворити правові знання на внутрішні орієнтири та цінності особистості.

Враховуючи обмеження кожного з окремих підходів, найбільш ефективним є інтегративний підхід, який об'єднує елементи всіх вищезгаданих. Він передбачає, що процес формування правової культури має бути системним, орієнтованим на формування конкретних компетенцій, і водночас враховувати особистісні особливості кожного студента. Такий підхід дозволяє гармонійно поєднувати теоретичне навчання з практичною діяльністю, що зрештою забезпечує формування цілісної та всебічно розвиненої правової культури майбутніх менеджерів освіти [Підлісний, 2021].

Отже, інтеграція системного, компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходів є найефективнішою стратегією, яка забезпечує не лише засвоєння правових знань, а й формування цілісної особистості майбутнього менеджера освіти з високим рівнем правосвідомості та готовності до правомірної професійної діяльності.

Ефективність формування правової культури майбутніх менеджерів освіти як складного, багатоаспектного процесу, залежить від цілеспрямованого створення та реалізації комплексу педагогічних умов. Ці умови виступають як сукупність взаємопов'язаних заходів, що забезпечують системний вплив на свідомість, емоційно-ціннісну сферу та поведінку здобувачів. Розглянемо їх детальніше.

1. Інтеграція правових знань у професійну підготовку. Формування правової культури не може обмежуватися лише вивченням окремих правових дисциплін, як-от «Основи права» чи «Освітнє право». Ключовою педагогічною умовою є інтеграція правових знань у зміст загальнопрофесійних, спеціальних та фахових дисциплін.

Правові аспекти управління. Наприклад, під час вивчення дисципліни «Менеджмент в освіті» необхідно детально розглядати правові основи прийняття управлінських рішень: від укладання колективних договорів до процедури звільнення працівників.

Правові норми в освітньому процесі. У курсах, присвячених педагогіці та психології, важливо акцентувати увагу на правових аспектах взаємин «учитель-учень», «учитель-батьки», а також на правах дитини [Варава, Темченко, 2022].

Аналіз нормативно-правових актів. Майбутні менеджери освіти повинні навчитися працювати з першоджерелами: Законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», статутами закладів освіти, положеннями. Це не просто запам'ятовування, а вміння інтерпретувати та застосовувати норми на практиці.

2. Створення правового освітнього середовища. Освітнє середовище університету має стати моделлю правового простору, де панують принципи законності, справедливості та взаємоповаги.

Демократизація управління. Здобувачі повинні відчувати себе повноправними суб'єктами освітнього процесу. Це передбачає їхню участь у роботі органів студентського самоврядування, у розробці внутрішніх нормативних документів (наприклад, правил внутрішнього розпорядку).

Принципи академічної доброчесності. Важливою складовою є формування нетерпимого ставлення до академічного плагіату, списування, хабарництва. Це виховує чесність та відповідальність, що є основою правосвідомості.

Відкритість та прозорість. Публікація інформації про діяльність університету, його фінансові звіти та механізми прийняття рішень сприяє формуванню довіри до інституції, а також усвідомленню студентами важливості прозорості в управлінні.

3. Застосування активних та інтерактивних методів навчання. Традиційна лекційно-семінарська система не завжди дозволяє ефективно сформувати практичні навички. Тому вкрай важливо використовувати активні та інтерактивні методи, які стимулюють самостійне мислення та прийняття рішень.

Кейс-стаді (метод конкретних ситуацій). Аналіз реальних або змодельованих правових ситуацій в освітній сфері. Наприклад, кейс про конфлікт між учителем та батьками, що вимагає правової оцінки дій обох сторін та пошуку законного шляху вирішення [Швардак, 2020a].

Рольові ігри та симуляції. Здобувачі можуть «приміряти» на себе ролі директора, юриста, вчителя, батьків. Це дозволяє пережити ситуацію емоційно та зрозуміти її з різних точок зору. Прикладом може бути симуляція судового засідання з розгляду справи про булінг.

Тренінги. Проведення практичних занять з вирішення конфліктів, ведення переговорів, складання правових документів (наказів, протоколів). Це формує конкретні поведінкові навички [Швардак, 2020a].

4. Організація правової практики. Формування правової культури неможливе без практичного досвіду.

Стажування та практика. Проходження практики в освітніх закладах, управліннях освіти або юридичних відділах дає можливість студентам спостерігати за роботою досвідчених менеджерів та застосовувати свої знання на практиці.

Участь у правоосвітніх проєктах. Залучення студентів до роботи над проєктами з підвищення правової грамотності учнів, батьків чи вчителів. Це може бути розробка інформаційних буклетів, проведення семінарів, організація «правових тижнів» у школах [Подобедова, 2023].

Навчальні судові засідання. Імітація судового процесу з розгляду типових освітніх спорів. Це допомагає студентам зрозуміти процесуальні норми та правила, що є важливим для майбутнього менеджера, який може бути учасником судових процесів.

Отже, ефективне формування правової культури майбутніх менеджерів освіти залежить від системного впровадження чотирьох ключових педагогічних умов: інтеграції правових знань у професійну підготовку, створення правового освітнього середовища, застосування активних та інтерактивних методів навчання, а також організації цілеспрямованої правової практики.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі аналізу наукових джерел, правову культуру визначено як складну багатокомпонентну систему, яка включає сукупність правових знань, переконань, цінностей та вмінь. Цей феномен складається з трьох ключових компонентів: когнітивного, що охоплює систему правових знань; емоційно-ціннісного, який відображає ставлення до права як до соціальної цінності; та поведінкового, що виявляється у правомірній діяльності. Встановлено, що найбільш ефективною стратегією формування цієї культури є інтегративний підхід, який органічно поєднує елементи системного, компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходів. Ефективність цього процесу залежить від реалізації комплексу педагогічних умов, а саме: інтеграції правових знань у професійну підготовку; створення правового освітнього середовища; застосування активних та інтерактивних методів навчання; а також організації цілеспрямованої правової практики.

Подальші дослідження будуть зосереджені на розробленні та експериментальній перевірці конкретних методик і технологій, що ґрунтуються на інтегративному підході. Актуальним також є вивчення впливу цифрових технологій на формування правової культури та аналіз ефективності запропонованих педагогічних умов у реальних освітніх закладах.

Література

1. Варава І., Темченко Я., Григоренко М. Формування правової культури молоді як суспільно-правова проблема: теоретичний і практичний аспекти. *Молодий вчений*. 2022. №1(101). С. 1–5.
2. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Київ, 2003. 20 с.
3. Годун Н. Ю. Правова культура: деференція поняття. *Наше право*. 2015. № 1. С. 11–15.
4. Ковальова В. До питання формування правової культури майбутніх менеджерів з адміністративної діяльності. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*. 2021. №1. С. 125–131.
5. Кузнецова Ю., Гусєв Д. Правова освіта як детермінанта формування правової культури. *Молодий вчений*. 2023. № 2(114). С. 82–85.
6. Макарова О. В., Крилова Ю. І. Проблеми формування правової культури в українському суспільстві. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2015. Вип. 30. С. 104–108.
7. Підлісний Є. В. Формування правової культури майбутніх економістів: монографія. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2021. 180 с.
8. Подобедова О. Етапи формування правової культури у здобувачів закладів вищої освіти. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2023. Вип.1(27). С. 68–74.
9. Твердохліб Л. В. Формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. 262 с.
10. Швардак М. В. Педагогічні умови формування готовності майбутніх керівників закладів загальної середньої освіти до застосування технологій педагогічного менеджменту. *Інноваційна наука, освіта, виробництво і транспорт: економіка, менеджмент, маркетинг, освіта, спорт, психологія і соціологія, філософія, юриспруденція: серія монографій*. Одеса, 2020. Кн. 3, ч. 2. С. 86–93. DOI: 10.30888/2707-1685.2020-03-02-026.
11. Швардак М. В. Сучасні методологічні підходи формування готовності майбутніх керівників закладів освіти до застосування технологій педагогічного менеджменту. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2020. № 5(336). С. 184–195. DOI: 10.12958/2227-2844-2020-5(336)-184-195.

References

1. Varava, I., Temchenko, Ya., Hryhorenko, M. (2022). Formuvannia pravovoi kultury molodi yak suspilno-pravova problema: teoretychnyi i praktychnyi aspekty [Formation of legal culture of youth as a social and legal problem: theoretical and practical aspects]. *Molodyi vchenyi*, 1 (101), 1–5. (in Ukrainian).
2. Hanzenko, O. O. (2003). *Formuvannia pravovoi kultury osoby v umovakh rozbudovy pravovoi derzhavy* Ukraina [Formation of the legal culture of a person in the conditions of building a legal state of Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. (in Ukrainian).
3. Hodun, N. Yu. (2015). Pravova kultura: deferentsiia poniattia [Legal culture: differentiation of the concept]. *Nashe pravo*, 1, 11–15. (in Ukrainian).
4. Kovalova, V. (2021). Do pytannia formuvannia pravovoi kultury maibutnikh menedzheriv z administratyvnoi diialnosti [On the issue of formation of legal culture of future managers of administrative activity]. *Naukovi zapysky. Seriia «Psykhologo-pedahohichni nauky» (Nizhynskyi derzhavnyi universytet imeni Mykoly Hoholia)*, 1, 125–131. (in Ukrainian).
5. Kuznetsova, Yu., Husiev, D. (2023). Pravova osvita yak determinanta formuvannia pravovoi kultury [Legal education as a determinant of the formation of legal culture]. *Molodyi vchenyi*, 2 (114), 82–85. (in Ukrainian).
6. Makarova, O. V., Krylova, Yu. I. (2015). Problemy formuvannia pravovoi kultury v ukrainskomu suspilstvi [Problems of formation of legal culture in Ukrainian society]. *Naukovyi chasopys NPU imeni MP Drahomanova. Seriia 18: Ekonomika i pravo*, 30, 104–108. (in Ukrainian).
7. Pidlisnyi, Ye. V. (2021). *Formuvannia pravovoi kultury maibutnikh ekonomistiv: monohrafiia* [Formation of legal culture of future economists: monograph]. Uman: Vydavets «Sochinskyi M.M.». (in Ukrainian).
8. Podobedova, O. (2023). Etapy formuvannia pravovoi kultury u здобувачив zakladiv vyshchoi osvity [Stages of formation of legal culture among higher education students]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, 1 (27), 68–74. (in Ukrainian).
9. Tverdokhlib, L. V. (2003). *Formuvannia pravovoi kultury starshoklasnykiv u navchalnykh zakladakh novoho typu* [Formation of legal culture of high school students in new type educational institutions]. Luhansk: RVV LAVS. (in Ukrainian).
10. Shvardak, M. V. (2020a). Pedahohichni umovy formuvannia hotovnosti maibutnikh kerivnykiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity do zastosuvannia tekhnolohii pedahohichnoho menedzhmentu [Pedagogical conditions for the formation of readiness of future heads of general secondary education institutions to use pedagogical management technologies]. *Innovatsiina nauka, osvita, vyrobnytstvo i transport: ekonomika, menedzhment, marketynh, osvita, sport, psykholohiia i sotsiolohiia, filosofii, yurysprudentsiia: seriia monohrafi.* Odesa, B. 3, ch. 2, 86–93. DOI: 10.30888/2707-1685.2020-03-02-026 (in Ukrainian).

11. Shvardak, M. V. (2020b). Suchasni metodolohichni pidkhody formuvannia hotovnosti maibutnikh kerivnykiv zakladiv osvity do zastosuvannia tekhnolohii pedahohichnoho menedzhmentu [Modern methodological approaches to the formation of readiness of future heads of educational institutions to use pedagogical management technologies]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 5(336), 184–195. DOI: 10.12958/2227-2844-2020-5(336)-184-195 (in Ukrainian).